

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

3-son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 3 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urinbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Mansurov Ulug'bek Umarovich</i> FARG'ONA VODIYSI SHAHARLARIDA TIBBIYOT TIZIMIDAGI O'ZGARISHLAR (1917-1990-YILLAR)	12-20
<i>Yuldashev Ulugbek Kadirjanovich</i> O'ZBEKISTONDA PROFESSIONAL TA'LIM BOSQICHIDA DUAL TA'LIM SHAKLINING JORIY QILINISHI TARIXI	21-27
<i>Bobobekova Nargiza Ismatullayeva</i> JIZZAX VILOYATI SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMI FAOLIYATI TARIXI (XIX ASR IKKINCHI YARMI - XX ASR BOSHLARI)	28-33
<i>Esanova Nilufar</i> MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTONNING YENGIL SANOAT SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MAMLAKATLAR BILAN HAMKORLIGI	34-37
<i>Tursunov Bekzot Yandashevich</i> QO'QON XONLIGI QO'SHININING QUROL-ASLAHALARIGA OID	38-45
<i>Давлетмуратов Куралбай Хожамуратович</i> АНТИЧНЫЕ И СРЕДНЕВЕКОВЫЕ ЗООМОРФНЫЕ МЕТАЛЛИЧЕСКИЕ ИЗДЕЛИЯ ХОРЕЗМА	46-52
<i>Raximov Bektosh, Tashmuradov Umidbek</i> AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TASHQI DIPLOMATIK ALOQALARNING DAVLAT SIYOSIY TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI	53-57
<i>Otaxanov Alisher Mamadaliyevich</i> TEMURIY MALIKALARNING ILM-FAN VA IJTIMOIIY TARAQQIYOTGA QO'SHGAN HISSALAR	58-64
<i>Xakimov Ravshan Raimovich</i> MIRZACHO'LNING ETNOEKOLOGIK MUAMMOLARI	65-74
<i>Ergashev Jahongir Yunus o'g'li</i> TURK XOQONLIGINING BOSHQARUVIDA IMPERIYACHILIK XUSUSIYATLARINING O'ZIGA XOS JIHATLARI	75-82

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Gabriel Ayodeji Ogunmola</i> ЦИФРОВОЙ ДИВИДЕНД: ИЗУЧЕНИЕ ПОТЕНЦИАЛА ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	83-96
<i>Abdullayev Altinbek Yangibayevich</i> KORXONANING KOMPLEKS ISHLAB CHIQUARISH XARAJATLARI VA QO'SHIMCHA MAHSULOT ISHLAB CHIQUARISH HISOBINI YURITISHNING USLUBIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	97-113
<i>Komolov Odiljon Sayfidinovich</i> KREDIT TASHKILOTLARINI SOLIQQA TORTISH AMALIYOTINING TAHLILI	114-123

<i>Shaislamova Nargiza Kabilovna</i> MAMLUKAT IQTISODIYOTI BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA QAYTA TIKLANUVCHI ENERGIYA MANBALARINING ROLI	124-134
<i>Qo'chqarov Baxtiyor Xoshimjanovich</i> KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING AYLANMA MABLAG'LARINI SHAKLLANTIRISH VA UNDAN SAMARALI FOYDALANISH USULLARI	135-147
<i>Abdimurodov Baxrom, Abdimurodov Bahodir</i> AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA XODIMLARGA HAQ TO'LANADIGAN HAR YILGI MEHNAT TA'TILINI RASMIYLASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH	148-152
<i>Matkarimov Inomjon, Yuldashbayev Azizullo</i> BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH	153-158
<i>Исламмутидинова Дина Файзрахмановна</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КОНЕВОДСТВА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАНИ	159-166
<i>Ravshanov Zaxiriddin Ibragimovich</i> OVQATLANISH XIZMATLARI SOHASIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGINI RIVOJLANTIRISH BORASIDA TAVSIYALAR	167-176
<i>Джуманиязов Уббинияз Исмайл улы</i> ПРИМЕНЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ КИТАЯ	177-183
<i>To'lov Ulu'bek Toshmamatovich</i> YERLARNI BAHOLASH VA SOLIQQA TORTISHNING METODOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH	184-193
09.00.00 – FALSAFA FANLARI	
<i>Xolmirzaev Xurshid Nakibillaevich,</i> IJTIMOIY-KASBIY FAOLIYAT JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKTNING INSON SALOHİYATIGA TA'SIRI	194-200
<i>Tashanov Abduxoliq</i> QADIMGI SHARQ MANBALARIDA INSON BUZG'UNCHILIGI HAQIDAGI QARASHLAR ...	201-206
<i>Muhamedov Asror Asadovich</i> UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI YARATISHDA YUSUF XOS HOJIB FALSAFIY MEROSIDAN FOYDALANISH	207-213
<i>Жумаева Шахло Суюновна</i> ВОПРОС НРАВСТВЕННОГО СОВЕРШЕНСТВА В УЧЕНИИ АХМАДА ЯССАВИ	214-219
<i>Eshonqulov Laziz Norqobul o'g'li</i> HAJVIYLIKNING PSIXOLOGIK IJTIMOIY-MADANIY VA ESTETIK XUSUSIYATI	220-224
<i>G'ulomov Zuxriddin Baxromjon o'g'li</i> AXBOROTLASHGAN JAMIYATDA YOLG'ON AXABOROTLARNING MAZMUN-MOHİYATI VA KONSEPTUAL ASOSLARI	225-231
<i>Xaitov Lazizbek Azamatovich</i> HAKIM TERMIZIYNING FALSAFIY TA'LIMOTI	232-236

<i>Ortiqov Shahriddin</i> SHAXS ESTETIK ONGI VA MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA TEATR SAN'ATINING O'RNI	237-241
<i>Toshboboeva Munavar</i> IJTIMOIY-MA'NAVIY MUHIT BARQARORLIGIDA XOTIN-QIZLARNING ISHTIROKI	242-248
<i>Murotov Elyor Narzillo o'g'li</i> YANGI O'ZBEKISTONNING TARAQQIYOT STRATEGIYALARINING UZVIYLIGI VA FALSAFIY TAHLILI	249-255
<i>Soipova Mavjuda Karimjanovna</i> FAZL IBN AHMAD TA'LIMOTIDA NUR VA HARAKAT MASALASI	256-260
<i>Ashurova Xurshida Sag'dullaevna</i> HOJI MUIN ZAMONDOSHI SHOKIR MUXTORINING HAYOTI VA FAOLIYATI HAQIDAGI QARASHLARI	261-264
<i>Karimov Anvarjon Lutfilloyevich</i> IBN SINO FALSAFIY MEROSIDA AXLOQI MASALASI	265-269
<i>Shakambarov Abdurashid Abdujabbarovich</i> MA'NAVIY MARGINALLASHUV DAN HIMOYALANISHDA XORIY TAJRIBASI	270-275
<i>Samadov Jonmurod</i> JALOLIDDIN RUMIY GNOSEOLOGIASINING ZAMONAVIY TAHLILI	276-280
<i>Barnoev Sanjar Qurbonovich</i> YUSUF HAMADONIYNING INSON VA KOINOT UYG'UNLIGIGA OID TA'LIMOTIDA ME'YOR MASALALARI	281-286
<i>Ярлакабов Джамшид Мамасултонович</i> СВОБОДА И НЕОБХОДИМОСТЬ КАК ВЕКТОРЫ РАЗВИТИЯ ГЛОБАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ	287-291

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Isanova Feruza Tulqinovna</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA XALQARO HUQUQ SOHASIGA OID LESIK BIRLIK LARNING SINXRON TAHLILI	292-297
<i>Xayrullayeva Shahzoda Farhod qizi</i> O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA SALBIY VA IJOBIY HIS TUYG'ULARNI LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI	298-303
<i>Tadjiyeva Mastura, Umarxonova Dilafruz</i> INGLIZ VA O'ZBEK MAQOLLARIDA "BOYLIK" VA "FAQIRLIK" KONSEPTLARINING AKSIOLINGVISTIK TAHLILI	304-308
<i>Sharipova Nilufar Shaxrillo qizi</i> ZAMONAVIY DUNYO ADABIYOTIDA XALQ KULGISI ASOSIDA KELIB CHIQQAN YANGI BADIY SHAKLLAR	309-312
<i>Ochilova Gulnoza Farxod qizi</i> NUTQ BIRLIK LARI MASALASINING UMUMIY TILSHUNOSLIK DAGI TALQINI	313-316
<i>Alqarov Nazarbek Alisher o'g'li</i> IT MOTIVINING DUNYO VA O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI	317-322

<i>Abdusalomov Firuz Abduxoliqovich</i> HARBIY DISKURSDA BUYRUQNING VOQELANISHI	323-329
<i>Ruzmatova Gulnara Kulmamatovna</i> STYLISTIC AND LINGUACULTUROLOGICAL FEATURES OF IMPLICATURES IN ENGLISH AND UZBEK ANECDOTES	330-333
<i>Safarova Farida, Toshkulova Madinabonu</i> THE STUDY OF TEXT LINGUISTIC	334-337
<i>Amonova Dilshoda Azamat qizi</i> ADABIYOTDA BADIY OBRAZ TUSHUNCHASI VA UNING XUSUSIYATLARI (DEN BRAUNNING "DA VINCHI SIRI" ROMANI MISOLIDA)	338-343
<i>Sultonova Gulchehra Xusanovna</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILI NAMUNASI SIFATIDA AFORIZMLARNING MADANIY VA FALSAFIY JIHATLARI	344-348
<i>Makhmudova Mutabar Dustmukhammad kizi,</i> CAUSES OF STEREOTYPE OCCURRENCE	349-353
<i>Sadullaeva Matlyuba Akhrorovna,</i> NUMERIC MYSTERIES: THE ROLE OF NUMBERS AND SYMBOLISM IN "THE DA VINCI CODE"	354-359
<i>Khusenova Shosura Toshtemirovna,</i> DOCTORS' ATTITUDES TOWARD LEARNING ENGLISH: A NEEDS ANALYSIS REPORT	360-363
<i>Mamajanova G'uncha, Shakirova Saida</i> EKVIVALENTLIK VA TAFOVUT MEZONLARI ASOSIDA O'ZBEK VA INGLIZ METAFORALARINING QIYOSIY TAHLILI	364-368
<i>Saydullayeva Dilrabo Ilxom qizi</i> SODIQIY AFSHORNING "MAJMA UL-HAVAS" TAZKIRASI VA UNING O'ZBEK TAZKIRASHUNOSLIGIDAGI AHAMIYATI	369-372

12.00.00 - YURIDIK FANLAR

<i>Нурпеисов Еркеш, Ибраева Алуа, Сманова Акмарал</i> КОНСТИТУЦИОННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРИАДЫ В ИСТОРИЧЕСКОМ ВЫБОРЕ КАЗАХСТАНА	373-379
<i>Камалов Мансурхон Мухтарович</i> К ВОПРОСУ О КОНФЛИКТЕ ИНТЕРЕСОВ В КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЯХ	380-385
<i>Komilov Avazbek Bokijonovich</i> QONUN BUZILISHI, UNING KELIB CHIQISH SABABLARI VA BUNGA IMKONIYAT YARATIB BERAYOTGAN SHART-SHAROITLARNI BARTARAF ETISH TO'G'RISIDAGI PROKUROR TAQDIMNOMASINING MAZMUNI VA UNGA QO'YILGAN TALABLAR	386-394
<i>Xolov Utkir Shomurodovich,</i> QONUNYI KUCHGA KIRGAN SUD Hujjatlari Yangi Ochilgan Holatlar bo'yicha qayta ko'rishning ayrim masalalari	395-399
<i>Kuldoshev Ulug'bek Otabek o'g'li</i> KASB YUZASIDAN O'Z VAZIFALARINI LOZIM DARAJADA BAJARMASLIK VA XAVF OSTIDA QOLDIRISH JINOYATLARINING SUBYEKTI VA ULARNING FARQLI JIHATLARI	400-407

<i>Ибрагимова Сабина Эркиновна</i> К ВОПРОСУ О ДАЛЬНЕЙШЕЙ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ПРАВОСУДИЯ НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ, В УГОЛОВНО- ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	408-413
<i>Avezov Dilshod Sadulayevich</i> MAHALLIY KENGASH DEPUTATINI CHAQIRIB OLISH MASALALARI VA UNING XUSUSIYATLARI	414-418
<i>Haydarov Jaloliddin Hamza o'g'li</i> VALYUTA QIMMATLIKLARINI QONUNGA XILOF RAVISHDA OLISH YOKI O'TKAZISH JINOYATINING PREDMETI TAHLILI	419-423
<i>Zairov Asadbek Sayfullo o'g'li</i> INKLYUZIV TA'LIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA QONUNCHILIK BAZASINING ROLI	424-432
<i>Karimov Bekmurodjon Anvarjonovich</i> BMT INSON HUQUQLARI BO'YICHA SHARTNOMAVIY ORGANLARI TIZIMINI KUCHAYTIRISH	433-442
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna</i> ZAMONAVIY OLIY TA'LIMDA KREATIVLIKNI TASHXISLASH METODIKALARINI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	443-449
<i>Raxmatov Otabek Urinbosarovich</i> "JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGIKASI" FANINING BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA VA SPORT FAOLIYATI MUTAXASSISLARINI TAYYORLASHDAGI AHAMIYATI	450-455
<i>Xamroyev Samijon Salimovich</i> SPORT TO'GARAGI MAHG'ULOTLARIGA TALABALAR QIZIQISHLARINI SHAKLLANTIRISHDA UZLUKSIZLIKNI TA'MINLASH VOSITALARI	456-461
<i>Berdiyeva Nilufar Ibodullayevna</i> TALABALARDA INSHONING MAZMUNII- MANTIQUIY BAYON QILINISHIGA DOIR BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH	462-467
<i>Ortiqov Bekruh Baxodir o'g'li</i> ZAMONAVIY VOLEYBOLCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGI VA BIOMEXANIK XUSUSIYATLARI HAMDA SAMARADORLIKKA TA'SIRI	468-472
<i>Jumayeva Xulkarxon Muxammadjonovna</i> TALABALARNI INVARIANTIV VA VARIATIV TAHDIDLARDAN HIMOYALASHNING PEDAGOGIK STRATEGIYASI	473-480
<i>Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich,</i> TALABALAR KASBIY-AXLOQIY TAYYORGARLIGIGA QADRIYATLARGA ASOSLANGAN YONDASHUV	481-486
<i>O'tashev Xasan Nematullayevich</i> OLIIY TA'LIM MUASSASASIDA SPORT ISHLARINING USTUVOR VAZIFASI SIFATIDA SPORT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING MUHIM JIHALTLARI	487-492
<i>Axmadjanov Doniyor Baxtiyor o'g'li</i> BO'LAJAK TARIX O'QITUVCHISINING AXLOQIY YETAKCHILIGI VA KASBIY FAZILATLARI	493-500

<i>Mengliyev Bobur Normamatovich</i> O'QITUVCHILARNI PEDAGOGIK KOMPETENTLIGINI TAHLIL QILISH USULLARI	501-507
<i>Gafforov Alisher Xolmurodovich</i> PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI RAQAMLI TA'LIM RESURLARINI LOYIHALASH, TIZIMLASHTIRISH VA UNING MAZMUNI	508-518
<i>Qurbonova Bonu Quvondiq qizi</i> BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI KITOBGA QIZIQTIRISH: SAMARALI USULLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	519-524
<i>Zubaydullayev O'ktam Raim o'g'li</i> O'QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA SAN'ATNING O'RNI	525-529
<i>Raximov Nurillo Narzullaevish</i> BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHISINI KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR	530-538
<i>Ergashova Munisa Hoshim qizi</i> MUSTAQIL TA'LIMNI O'YINLAR ORQALI TASHKIL ETISH	539-543
<i>Nuriddinova Madina, Nuriddinov Muhriddin</i> USING WIKI-TECHNOLOGY TO IMPROVE STUDENTS' WRITING COMPETENCE	544-552
<i>Kalekeeva Sarbinaz Turkmenbaevna,</i> O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN ZAMONAVIY YONDASHUVLAR	553-560
<i>Nasriddinova Hulkar Komiljonovna,</i> RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING BOSHLANG'ICH SINFLAR MATEMATIKA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI IMKONIYATLARI	561-565
<i>Evatov Saminjon Sobirovich</i> JAMOAVIY FAOLIYATNI TASHKEL ETISH ASOSIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH	566-572
<i>Samatova Shohsanam Xolmuhammad qizi</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA TIZIMLI FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH TAMOIYILLARI	573-577
<i>Idrisov Mironshoh Ilyos o'g'li</i> TALABALARNI JISMONIY TARBIYA, SPORT VA TURIZM VOSITALARI BILAN SOG'LOMLASHTIRISH TIZIMINI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI	578-582
<i>Nasriddinova Nilufar Shuxrat qizi</i> 1-SINF ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING INTENSIVLIGINI TA'MINLASH METODIKASI	583-587
<i>Yavkochdiyeva Dilafruz</i> TALABALARNI PEDAGOGIK KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA "STAATE" INNOVATSION TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH	588-593

Received: 16 February 2025

Accepted: 5 March 2025

Published: 20 March 2025

Article / Original Paper

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL BASIS OF COMPLEX PRODUCTION COSTS AND ADDITIONAL PRODUCTION ACCOUNTING OF THE ENTERPRISE

Abdullaev Altinbek Yangibayevich,

TSAU, Professor of the «Accounting, analysis and audit» department,
doctor of economic sciences

Abstract. The purpose of the article is to develop ways to increase production efficiency at the enterprise, reduce costs, find internal production resources, rationally use internal potential and achieve economic efficiency. The study is aimed at identifying the main factors leading to failure in the allocation of complex production costs for individual products and the production of additional products at grain processing enterprises, developing algorithms and models for assessing the effectiveness of complex production costs for individual types of grain products through developed scenarios, making scientifically sound decisions on the allocation of complex production costs for flour and compound feed products and long-term forecast indicators of the management strategy for the production of additional products based on artificial intelligence technologies, and eliminating financial difficulties encountered in the allocation of complex production costs and the financial management of additional products.

Keywords: grain processing enterprises, complex production costs, financial management of by-product production, financial difficulties, optimal distribution of costs, artificial intelligence technologies, financial management strategy.

KORXONANING KOMPLEKS ISHLAB CHIQRISH XARAJATLARI VA QO'SHIMCHA MAHSULOT ISHLAB CHIQRISH HISOBINI YURITISHNING USLUBIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Abdullayev Altinbek Yangibayevich

TDAU «Buxgalteriya hisobi, tahlil va audit» kafedrası professori, i.f.d.

Annotatsiya. Maqolaning maqsadi korxonada ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirishda ishlab chiqarishning ichki zaxiralarni izlab topish, ichki salohiyatdan maqbul foydalanish va iqtisodiy samaradorlikka erishish yo'llarini ishlab chiqarishdan iborat. Tadqiqotda donni qayta ishlash korxonalarida alohida mahsulotlar bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishda muvaffaqiyatsizlikka olib keladigan asosiy omillarni aniqlash, ishlab chiqilgan ssenariylar orqali don mahsulotlarining alohida turlari bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining samaradorligini baholash algoritmlari va modellarini ishlab chiqish, sun'iy intellekt texnologiyalari asosida un va omixta yem mahsulotlarining kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni boshqarish strategiyasining uzoq muddatga mo'ljallangan o'rta va uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari ilmiy asoslangan maqbul qarorlar qabul qilish, kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni moliyaviy boshqarishda duch keladigan moliyaviy qiyinchiliklarni bartaraf etish yechimiga qaratiladi.

Kalit so'zlar: donni qayta ishlash korxonalari, kompleks ishlab chiqarish xarajatlari, qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni moliyaviy boshqarish, moliyaviy qiyinchiliklar, xarajatlarini optimal taqsimlash, sun'iy intellekt texnologiyalari, boshqarishning moliyaviy strategiyasi.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I3Y2025N11>

Kirish. Donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish hisobini yuritishning metodologiyasini takomillashtirish masalasi ilmiy-tadqiqot ishlarining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotning dastlabki bosqichidan boshlab *kompleks yoki qo'shimcha ishlab chiqarish xarajatlari* yagona texnologik jarayonlar davomida ikki yoki undan ortiq turdagi mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari, *qo'shimcha mahsulotlar* esa bozor qiymatiga ega bo'lgan, ajralib chiqish nuqtasiga qadar alohida turdagi mahsulotdan ajralmaydigan mahsulotlar ekanligini bilishimiz zarur. Kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulotlarni samarali tashkil etish resurslardan foydalanishni nazorat qilish hamda boshqaruv hisobi uchun foydalanadigan hisob ma'lumotlarini to'plashni taqozo etadi.

Korxonaning kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini mutanosib taqsimlash, qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni samarali boshqarish, mahsulotlar tannarxini pasaytirish, maksimal foyda olish va ular bilan bog'liq bo'lgan turli darajadagi qarorlarni qabul qilish jarayonlari resurslardan foydalanishni nazorat qilish, boshqaruv hisobi uchun foydalanadigan hisob ma'lumotlarini to'plashni talab etadi. So'nggi yillarda donni qayta ishlash korxonalari faoliyatining texnologik va tashkiliy jihatlarini takomillashtirish tadbirlari kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining tarkibi va tannarxiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi natijasida iqtisodiy samaradorlikka erishishga qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu muammolarning yechimini topishda kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va qo'shimcha mahsulotlar ishlab chiqarish to'g'risida axborotlarni to'plash, hujjatlashtirish, qayta ishlash va ularni umumlashtirishda innovatsion usullarga zaruriyat tug'ilmoqda [3; 71 — 109].

Ushbu usullar kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha tashkiliy-boshqaruv tadbirlari tizimini shakllantirishga imkoniyat yaratadi. Ushbu ko'rsatkichlar un mahsulotlari va omixta yem ishlab chiqarishning alohida iqtisodiy samaradorligini aniqlashga ko'maklashuvchi asosiy ko'rsatkichlardan iborat bo'lib, ular korxona moliyaviy-xo'jalik faoliyatining barcha qirralarini sintez qilishga shart-sharoit yaratadi. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, mahsulot ishlab chiqarish jarayonining ajralib chiqish nuqtasiga qadar mahsulotning alohida turi bo'yicha o'zining individual xususiyatini o'zgartirmaydi. Boshqacha aytganda, mahsulotlarni ishlab chiqarishda sarflanadigan barcha xarajatlar ajralib chiqish nuqtasiga qadar sarflanmay turadi. Bunda ishlab chiqarishda barcha xarajatlarni alohida mahsulot turi bo'yicha taqsimlash, tovar-moddiy zaxiralarning qiymatini baholash, hisobot hujjatlarini tuzish va ularni foydalanuvchilarga taqdim etish, tovar-moddiy zaxiralar va realizatsiya qilinadigan mahsulotlar qiymatini aniqlashni taqozo etadi. Kompleks ishlab chiqarishi xarajatlarini taqsimlashda turli darajadagi qarorlarni qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda ishlab chiqarishning ichki zahiralarni izlab topish, qayta ishlash korxonalarining sifat ko'rsatkichlarini yaxshilashga e'tibor berilmasligi natijasida korxonalarda ishlab chiqarish sohasida ortiqcha xarajatlarning sarflanishi, tayyor mahsulotlarning kamayishiga olib kelmoqda. Kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish to'g'risidagi axborotlarning yetarliligi va ishonchliligi biznesga rahbarlik qilish va boshqarishda raqobatdosh ustunliklarga erishish usullaridan biri hisoblanadi

Demak, donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish hisobining metodologiyasini takomillashtirishdan asosiy

maqsad — ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirishda ishlab chiqarishning ichki zaxiralarni izlab topish, ichki salohiyatdan maqbul foydalanish va iqtisodiy samaradorlikka erishishdan iborat.

Ammo bugungi kunda korxonalarda kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni boshqarishga jiddiy e'tibor bermaslik, nomukammal rejalashtirish, boshqaruvni tashkil etish qoidalarining buzilishi muayyan ko'rinishdagi kamchiliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, islohot yillarida donni qayta ishlash korxonalarida un mahsulotlari va omixta yem ishlab chiqarish darajasi sezilarli darajada kamaydi, ular o'rtasidagi raqobatchilik kuchaydi. Bu holatga mahsulotlar narxining nomutanosibligi va monopollashuvi, olingan mahsulotlarga haq to'lab bermaslik, resurslar narxining doimiy oshib borishi va nazoratning yo'qligi asosiy sabab bo'lmoqda. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish hisobini takomillashtirish, xarajatlarni kamaytirish uchun ichki zaxiralarni izlash va xarajatlardan foydalanish orqali korxonalarning bankrotlik jarayonlaridan qochish imkoniyatni yaratish, sifatli mahsulot ishlab chiqarish sur'atining maqbul variantlarini ishlab chiqish tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi [1; 415 — 428].

Adabiyotlar tahlili. Korxonalarda kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish masalalari ustida *Colin Drury, Makarova E.N., Kochetov V.L., Izzykova A.V., Bondin I.A.* kabi iqtisodchi olimlar ilmiy tadqiqot olib borganlar. Xususan, *Makarova E.N.* o'zining tadqiqotida buxgalteriya hisobi va hisobotining xalqaro standartlari tavsiyalarini hamda qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olishning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda mahsulot birligi tannarxining moddalari bo'yicha nomenklaturalarni aniqlagan; qayta ishlash korxonalarida haqiqiy xarajatlarning me'yoriy xarajatlardan chetlanishini operativ aks ettirish sxemasi va ularni hisobga olish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan; qayta ishlash korxonalarining faoliyatiga muvofiqlashtirilgan ishlab chiqarish xarajatlarini o'rta muddatli prognoz metodologiyasi tavsiya etilgan; joriy hisob-kitob tizimini yangi iqtisodiy sharoitlarga moslashtirgan holda qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish tizimini hisobga olish va tahliliy ta'minlash modelini ishlab chiqilgan; qayta ishlash korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkonini beruvchi qayta ishlash korxonalarining tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilish usuli taklif etilgan; qayta ishlash korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlarini tahlil qilishda marginal yondashuv bilan moslashuvchan byudjetlashtirishdan foydalanish tavsiya etilgan; ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirishda buxgalteriya hisobi bilan tahliliy ma'lumotlarning samaradorligi keltirib chiqarilgan [4; 20].

*Kochetov V.L.*ning tadqiqotida esa un sanoati korxonalarida har bir markaz bo'yicha xarajatlar bilan samaradorlik ko'rsatkichlari to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirish hamda baholash imkoniyatini beradigan foyda markazlari tomonidan tannarxni boshqarish taklifi berilgan; ishlab chiqarish jarayonining har bir ishtirokchisi uchun tannarxni nazorat qilish jarayonini un ishlab chiqarish kompleksining tashkiliy tuzilmasiga muvofiqlashtirish, qarorlar qabul qilishda moslashuvchanlikni oshirish, raqobat muhitida korxona faoliyatining samaradorligini oshirishga yordam beradigan tavsiyalar ishlab chiqilgan; birlamchi buxgalteriya hujjatlari asosida xarajat oqimlari bo'yicha taqsimlash taklif etilgan; tarkibiy tahlil

usullaridan foydalangan holda xarajatlarning asosiy manbalari tannarx moddalari bo'yicha tizimlashtirilgan [5; 4-18].

Izzykova A.V. o'zining tadqiqotida ishlab chiqarish xarajatlarining tarkibiy elementlarini aniqlagan; ishlab chiqarish xarajatlari ijtimoiy takror ishlab chiqarishning umumiy toifasi sifatida o'rganilgan; ishlab chiqarish xarajatlari bilan tannarxni shakllantirishning nazariy va uslubiy jihatlari ochib berilgan; mehnat ko'rsatkichlari orqali xarajatlar bilan tannarx o'rtasidagi farq aniqlangan va baholangan; mahsulot tannarxi bilan ishlab chiqarish xarajatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi omillar aniqlangan va baholangan; qishloq xo'jaligi korxonalarida mahsulot ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish zaxiralari aniqlangan; korxonaning ishlab chiqarish tuzilmasini optimallashtirish bo'yicha iqtisodiy — matematik modellar ishlab chiqilgan [5; 3 — 18].

*Bondin I.A.*ning tadqiqotida ishlab chiqarish xarajatlari nazariyasini tizimlashtirish asosida qishloq xo'jaligi korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish konsepsiyasi ishlab chiqilgan; ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarish mexanizmini maqsadlilik, axborotlashtirish, resurslarning o'zaro almashinuvi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini tashkil etish va texnik jihozlashda innovatsiyalar kiritish metodikasi, usullari va vositalari yordamida xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirish taklifi berilgan; tannarx elementlari bilan ishlab chiqarish xarajatlariga ta'sir etuvchi omillar aniqlangan; boshqaruvning turli darajalarida ishlab chiqarish xarajatlarining iqtisodiy — statistik modellari ishlab chiqilgan; qishloq xo'jaligi korxonalarini faoliyatini tavsiflovchi ko'rsatkichlarning mahsulot birligining tannarxiga ta'siri baholangan; ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon beradigan moliyaviy reja shakllantirilgan; ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish uchun qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion siyosatni shakllantirish zarurati asoslab berilgan; ishlab chiqaruvchilarning kreditga layoqatligini kompleks baholashning xolisligini ta'minlash uchun amaliyotda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar (mutlaq likvidlik koeffitsiyenti, debitor va kreditor qarzdorlik) ro'yxatini kengaytirishni nazarda tutuvchi uslubiy yondashuv ishlab chiqilgan; mahsulot ishlab chiqaruvchilarining kreditga layoqatlilikini kompleks reytingda baholash orqali byudjet mablag'larini tabaqali taqsimlash mexanizmi taklif etilgan [5; 3-42].

Tadqiqot miqdoriy yondashuv asosida donni qayta ishlash korxonalarida alohida mahsulotlar bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishda muvaffaqiyatsizlikka olib keladigan asosiy omillarni aniqlash, ishlab chiqilgan ssenariy orqali don mahsulotlarining alohida turlari bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining samaradorligini baholash, sun'iy intellekt texnologiyalari asosida un va omixta yem mahsulotlarining kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni boshqarishning moliyaviy strategiyasi bo'yicha 2030-yilgacha mo'ljallangan o'rta va uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari ilmiy asoslangan maqbul qarorlar qabul qilishga qaratiladi. Maqsadimiz – donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini optimal taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishdagi o'zaro bog'liq elementlarni umumlashtirish va yaxlit tizimga keltirishdan iborat.

Metodologiya. Kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish tarkibiga matematik tavsif berishda ularni ifodalovchi miqdor va sifat ko'rsatkichlarini e'tiborga olish zarur. Shu sababli biz donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish

jarayonlariga matematik tavsif berish shartlariga muvofiq un mahsulotlari va omixta yem ishlab chiqarish jarayonlarini hisoblash modellari va algoritmlarini ishlab chiqdik.

I. Donni qayta ishlash korxonalarida un mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblash algoritmlari quyidagi tartibda ishlab chiqildi:

1. Donning dastlabki ulgurji qiymati (D_{uq}) un mahsuloti ishlab chiqarish uchun sarflanadigan don miqdori (D_{dm}) bilan don ulgurji bahosi (b_{du}) ko'paytmasiga teng

$$D_{uq} = D_{dm} * b_{du}$$

2. Donning jami ulgurji qiymati (D_{tq}) (transport xarajatlari qo'shilgan holda) un mahsulotlari ishlab chiqarish uchun sarflanadigan donning umumiy ulgurji qiymati (D_{uq}), temir yo'l xarajatlari (X_{ty}), avtomobil xarajatlari (X_{av}), ichki tashish xarajatlari (X_{it}) va jamg'arma foizi (X_{jf}) yig'indisiga teng

$$D_{tq} = D_{uq} + X_{ty} + X_{av} + X_{it} + X_{jf}$$

3. Qo'shimcha mahsulotlar qiymati (M_{qq}) kepek mahsuloti bilan bug'doy chiqindisi (M_{bc}) qiymatining yig'indisiga teng

$$M_{qq} = M_{kp} + M_{bc}$$

4. Qo'shimcha mahsulotlar qiymati ajratilgandan keyingi donning umumiy qiymati (D_{yq}) transport xarajatlari qo'shilgan don qiymati (B_{tq}) bilan qo'shimcha mahsulotlar qiymati (M_{qq}) ayirmasiga teng

$$D_{yq} = D_{tq} - M_{qq}$$

5. Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar to'lanadigan sarf-xarajatlar (X_{mp}) elektroenergiya sarfi (S_{ee}), suv resurslari sarfi (S_{sr}), gaz sarfi (S_{gz}) va boshqa resurslar sarfi (S_{br}) yig'indisiga teng

$$S_{mp} = S_{ee} + S_{sr} + S_{gz} + S_{br}$$

6. Mahsulotni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan har xil turdagi boshqa materiallar sarfi (S_{bm}), ip (S_{ip}), etiketka (S_{ek}), qop (S_{qp}) va boshqa materiallar sarfi (S_{bm}) yig'indisiga teng

$$S_{bm} = S_{ip} + S_{ek} + S_{qp} + S_{bm}$$

7. Bevosita va bilvosita xarajatlar (X_{bb}) yoqilg'i (S_{yq}), ehtiyot qismlar (S_{eq}), qurilish materiallar (S_{qm}), har xil turdagi boshqa materiallar (S_{bm}), mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar to'lanadigan sarf-xarajatlar (S_{mb}), ish haqi (S_{is}), yagona ijtimoiy to'lov (S_{it}), asosiy vositalar amortizatsiyasi (S_{am}) va boshqa xarajatlar (S_{bs}) yig'indisiga teng

$$X_{bb} = S_{yq} + S_{eq} + S_{qm} + S_{bm} + S_{mb} + S_{is} + S_{it} + S_{am} + S_{bs}$$

8. Ishlab chiqarish tannarxi (T_{is}) don qiymati (D_{yq}), tashish, saqlash va ishlab chiqarishda yo'qotilgan don qiymati (Q_{yb}) va bevosita va bilvosita xarajatlar (X_{bb}) yig'indisiga teng

$$T_{is} = D_{yq} + Q_{yb} + X_{bb}$$

9. Boshqa operatsion xarajatlar (X_{bo}) yer solig'i (SQ_{er}), suv solig'i (SQ_{sv}), mulk solig'i (SQ_{ms}), soliqning boshqa turlari (SQ_{bt}) va boshqa turdagi xarajatlar (X_{bt}) yig'indisiga teng

$$X_{bo} = SQ_{er} + SQ_{ms} + SQ_{bt} + X_{bt}$$

10. Davr xarajatlari (X_{dr}) ma'muriy – boshqaruv xarajatlari (X_{mb}), sotish xarajatlari (X_{ri}) va boshqa operatsion xarajatlar (X_{bo}) yig'indisiga teng

$$X_{dr} = X_{mb} + X_{ri} + X_{bo}$$

11. Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari (X_{um}) ishlab chiqarish tannarxi (T_{is}), davr xarajatlari (X_{dr}) va moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar (X_{mf}) yig'indisiga teng

$$X_{um} = T_{is} + X_{dr} + X_{mf}$$

12. Umumxo'jalik faoliyatining foydasi (F_{ux}) mahsulotning ulgurji qiymati (Q_{ss}) (qo'shilgan qiymat solig'isiz) bilan umumiy xarajatlar (X_{um}) ayirmasiga teng

$$F_{ux} = Q_{ss} - X_{um}$$

13. Foyda solig'i (S_{fs}) soliq to'langunga qadar foyda (F_{ts}) bilan foyda solig'i stavkasi (F_{ss}) ko'paytmasiga teng

$$S_{fs} = F_{ts} * F_{ss}$$

14. Qo'shilgan qiymat solig'i (Q_{qs}) sotiladigan mahsulot bilan (M_{rq}) soliq stavkasi (S_{qs}) ko'paytmasiga teng

$$Q_{qs} = M_{rq} * S_{qs} / (S_{qs} + 100)$$

15. Mahsulotning ulgurji sotish qiymati (qo'shilgan qiymat solig'i bilan birga) (Q_{uq}) mahsulotning ulgurji qiymati (Q_{ss}) (qo'shilgan qiymat solig'isiz) bilan qo'shilgan qiymat solig'i (Q_{qs}) ayirmasiga teng

$$Q_{uq} = Q_{ss} - Q_{qs}$$

16. Sof foyda (F_{sf}) umumxo'jalik faoliyatining foydasi (F_{ux}) bilan soliq to'langunga qadar foyda (F_{ts}) ayirmasiga teng

$$F_{sf} = F_{ux} - F_{ts}$$

17. Rentabellik darajasi:

- 17.1. Ishlab chiqarish tannarxiga nisbatan rentabellik darajasi (R_{ut}) sof foydaning (F_{sf}) ishlab chiqarish tannarxiga nisbat ko'rinishida ifodalanadi:

$$R_{ut} = F_{sf} * 100 / T_{is}$$

- 17.2 Umumiy xarajatlarga nisbatan rentabellik darajasi (R_{ut}) sof foydaning (F_{sf}) umumiy xarajatlarga (X_{um}) bo'lgan nisbat ko'rinishida ifodalanadi:

$$R_{ut} = F_{sf} * 100 / X_{um}$$

15. Un mahsulotlari bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish shartlari quyidagi tengsizliklar ko'rinishida ifodalanadi:

$$D_{uq} < D_{tq}; M_{qq} < D_{tq}; T_{is} > X_{be}; X_{um} > T_{is}; F_{sf} < F_{ux}$$

II. Donni qayta ishlash korxonalarida omuxta yem mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlarini hisoblash algoritmlari quyidagi tartibda ishlab chiqildi:

1. Xom ashyoning umumiy qiymati (Q_{xa}) kepek (X_{kp}), tariq (X_{tr}), makka doni (X_{md}), un (X_{un}), arpa (X_{ar}), bug'doy chiqindisi (70 – 85%) (X_{ch}), bug'doy chiqindisi (50 – 70%) (X_{sh}), ohak uni (X_{ou}) va mexanik yo'qotishlar miqdorlari (X_{my}) ular har birining baholari ko'paytmasi yig'indisiga teng

$$Q_{xa} = X_{kp} * b_{kp} + X_{tr} * b_{tr} + X_{md} * b_{md} + X_{un} * b_{un} + X_{ar} * b_{ar} + X_{ch} * b_{ch} + X_{sh} * b_{sh} + X_{ou} * b_{ou} + X_{my}$$

bu yerda b_{kp} , b_{tr} , b_{md} , b_{un} , b_{ar} , b_{ch} , b_{sh} , b_{ou} , b_{my} – xom ashyolarning bahosi

2. Jami ishlab chiqarish tannarxi (T_{ic}) xom ashyoning umumiy qiymati (Q_{xa}), yordamchi materiallar (S_{ym}), elektroenergiya sarfi (S_{ee}), temir yo'l xarajatlari (X_{ty}), avtomobil xarajatlari (X_{av}), ichki tashish xarajatlari (X_{it}), ehtiyot qismlar (S_{eq}), ish haqi (S_{is}), yagona ijtimoiy to'lov (S_{it}), asosiy vositalar amortizatsiyasi (S_{am}), uskunani saqlash xarajatlari (X_{us}) va boshqa xarajatlarning (S_{bs}) yig'indisiga teng

$$T_{ic} = Q_{xa} + S_{ym} + S_{ee} + X_{ty} + X_{av} + X_{it} + S_{eq} + S_{is} + S_{it} + S_{am} + X_{us} + S_{bs}$$

3. Boshqa operatsion xarajatlari (X_{bo}) yer solig'i (SQ_{er}), suv solig'i (SQ_{sv}), mulk solig'i (SQ_{ms}), soliqning boshqa turlari (SQ_{bt}) va boshqa turdagi xarajatlari (X_{bt}) yig'indisiga teng

$$X_{bo} = SQ_{er} + SQ_{ms} + SQ_{bt} + X_{bt}$$

4. Davr xarajatlari (X_{dr}) ma'muriy – boshqaruv xarajatlari (X_{mb}), sotish xarajatlari (X_{rl}) va boshqa operatsion xarajatlari (X_{bo}) yig'indisiga teng

$$X_{dr} = X_{mb} + X_{rl} + X_{bo}$$

5. Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari (X_{um}) ishlab chiqarish tannarxi (T_{is}), davr xarajatlari (X_{dr}), moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlari (X_{mf}) yig'indisiga teng

$$X_{um} = T_{ic} + X_{dr} + X_{mf}$$

6. Umumxo'jalik faoliyatining foydasi (F_{ux}) mahsulotning ulgurji qiymati (Q_{ss}) (qo'shilgan qiymat solig'isiz) bilan umumiy xarajatlari (X_{um}) ayirmasiga teng

$$F_{ux} = Q_{ss} - X_{um}$$

7. Foyda solig'i (S_{fs}) soliq to'langunga qadar foyda (F_{ts}) bilan foyda solig'i stavkasi (F_{ss}) ko'paytmasiga teng

$$S_{fs} = F_{ts} * F_{ss}$$

8. Qo'shilgan qiymat solig'i (Q_{qs}) sotiladigan mahsulot bilan (M_{rq}) soliq stavkasi (S_{qs}) ko'paytmasiga teng

$$Q_{qs} = M_{rq} * S_{qs} / (S_{qs} + 100)$$

9. Mahsulotning ulgurji qiymati (qo'shilgan qiymat solig'i bilan birga) (Q_{uq}) mahsulotining ulgurji qiymati (Q_{ss}) (qo'shilgan qiymat solig'isiz) bilan qo'shilgan qiymat solig'i (Q_{qs}) ayirmasiga teng

$$Q_{uq} = Q_{ss} - Q_{qs}$$

10. Sof foyda (F_{sf}) umumxo'jalik faoliyatining foydasi (F_{ux}) bilan soliq to'langunga qadar foyda (F_{ts}) ayirmasiga teng

$$F_{sf} = F_{ux} - F_{ts}$$

11. Rentabellik darajasi:

11.1. Ishlab chiqarish tannarxiga nisbatan rentabellik darajasi (R_{ut}) sof foydaning (F_{sf}) ishlab chiqarish tannarxiga nisbat ko'rinishida ifodalanadi:

$$R_{ut} = F_{sf} * 100 / T_{is}$$

11.2. Umumiy xarajatlarga nisbatan rentabellik darajasi (R_{ut}) sof foydaning (F_{sf}) umumiy xarajatlarga (X_{um}) bo'lgan nisbat ko'rinishida ifodalanadi:

$$R_{ut} = F_{sf} * 100 / X_{um}$$

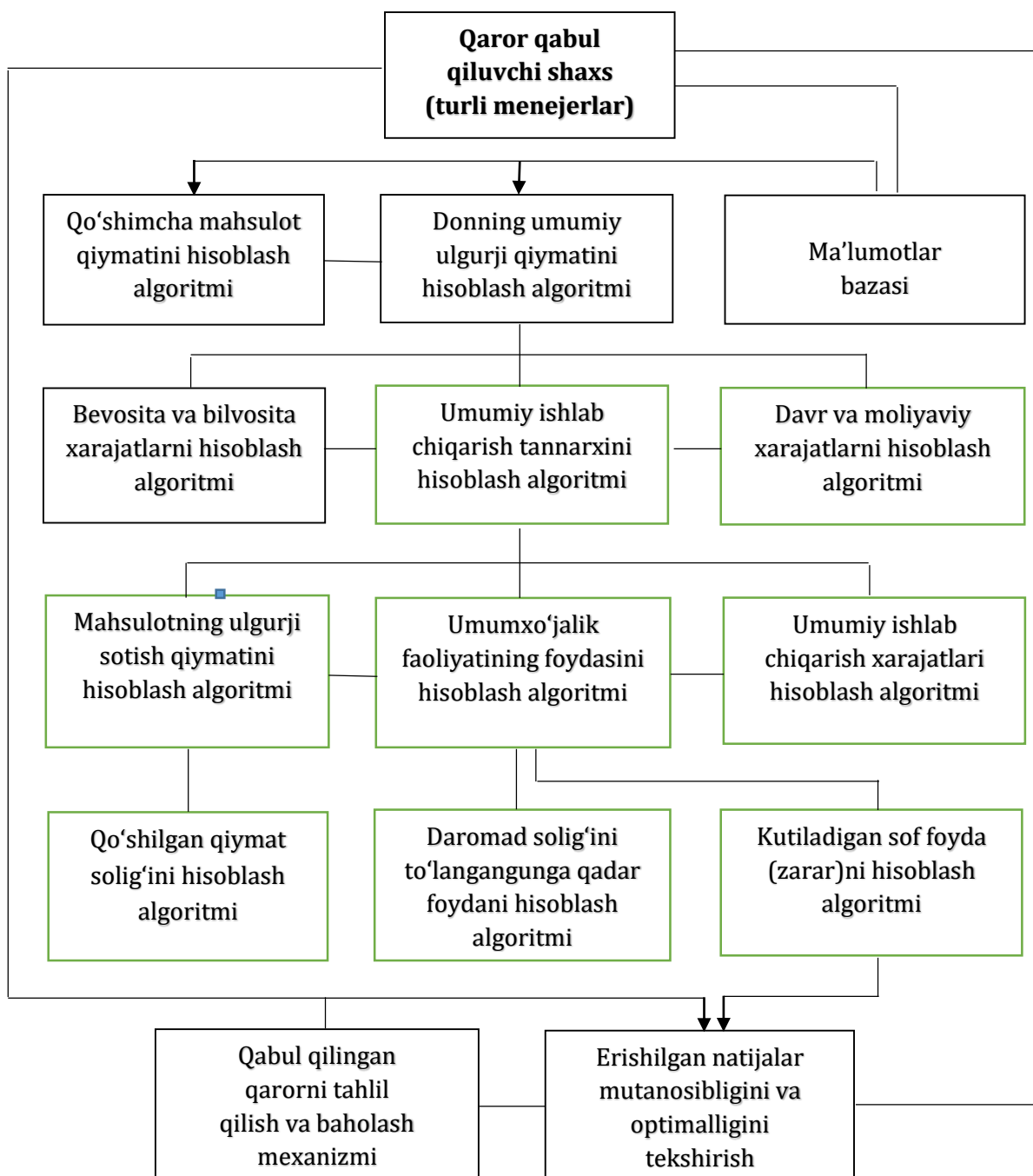
12. Omuxta yem mahsulotlari bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish shartlari quyidagi tengsizliklar ko'rinishida ifodalanadi:

$$T_{is} > Q_{xa}; X_{um} > T_{is}; F_{sf} < F_{ux}$$

Demak, ushbu model va algoritmlar ma'lum bir davr (oy, chorak, yil) uchun kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni ifodalab berish qoidasi sifatida foydalanishga imkoniyat beradi. Ularning tipik shartlari reja davriga mutanosib ravishda miqdor va sifat jihatdan olib umumlashtiriladi va tizimlashtiriladi.

Muhokama va natijalar. Sun'iy intellekt texnologiyalari sharoitida kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish muammolar yechimini topishda ikki yoki undan ko'proq variantlarni taqqoslagan holda ulardan optimal variantini tanlab olishni taqozo etadi. Buning uchun kompyuterda empirik tadqiqotni amalga oshirishda funksional, dasturiy, axborot ta'minoti va boshqa tadbirlar ishlab chiqilishni taqozo etadi.

Funksional ta'minot korxonada kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish xususiyatlari hisobga olgan holda ishlab chiqarish dasturining modellari va algoritmlariga asoslanadi.

1 – rasm. Don mahsulotlarining kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini baholash mexanizmi

Ular o'rtasidagi aloqadorliklar yagona axborot bazasiga asoslanadi. Axborotlarni qayta ishlashda axborot manbaiga kiritiladigan va chop etiladigan natijalar alohida guruhlariga ajratiladi. Xotiraga kiritiladigan axborotlar esa kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq axborotlar to'plamini tashkil etadi [2; 459 — 471].

Kompyuter xotirasidagi ma'lumotlar asosida kompleks ishlab chiqarish xarajatlari va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish ko'rsatkichlar tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda dialog asosida hisob-kitob iteratsiyalaridan olingan natijalarga qarab, tajribani davom ettirish yoki tugatish borasida qaror qabul qilinadi. Qo'yilgan masalaning tizimli axborot va mantiqiy aloqalar qoidasiga asoslanib funksional, dasturiy va axborot ta'minoti asosida donni qayta ishlash korxonalarida kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini optimal taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish samaradorligini baholash sxemasini ishlab chiqdik (1-rasm).

Kompleks ishlab chiqarish xarajatlari taqsimoti va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni boshqarish bo'yicha ishlab chiqilgan ssenariylar orqali don mahsulotlarining alohida turlari bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining samaradorligini baholash mumkin. Bunda turli darajadagi menejerlar axborotlar bazasiga murojaat qilganda erishilgan natijalar qanoatlantirmasa, protsedura ijobiy natija erishilgunga qadar takroriy murojaat qilib, muqobil variantlar bo'yicha qarorlar qiyosiy baholanadi.

1 – jadval. “Do'stlikdonmahsulotlar” AJ da un mahsulotlarining ssenariy bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlari taqsimoti*

(ming so'mda)

Ko'rsatkichlar	Haqiqatda	Ssenariy		
		1	2	3
Un mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, tn	24200.00	26620.00	29040.00	31460.00
Sarflanadigan don miqdori, tn	32279.68	35507.65	38735.61	41963.58
Donning ulgurji bahosi	1347.83	1347.83	1347.83	1347.83
Donning dastlabki ulgurji qiymati	43507389.28	47858128.21	52208867.14	56559606.06
Transport xarajatlari — jami	2117356.82	2329092.50	2540828.18	2752563.86
shundan:				
a) temir yo'l xarajatlari	0.00	0.00	0.00	0.00
b) avtomobil xarajatlari	1087814.00	1196595.40	1305376.80	1414158.20
v) ichki tashish xarajatlari	376939.00	414632.90	452326.80	490020.70
g) jamg'arma foizi	652603.82	717864.20	783124.58	848384.96
Donning umumiy qiymati transport xarajatlari bilan birga	45624746.10	50187220.70	54749695.31	59312169.92
Qo'shimcha mahsulotlar — jami	7748090.00	8522899.00	9297708.00	10072517.00
shundan:				
a) kepak	7068844.00	7775728.40	8482612.80	9189497.20
b) don chiqindisi	679246.00	747170.60	815095.20	883019.80
Qo'shimcha mahsulot ajratilgandan keyingi donning umumiy qiymati	37876656.10	41664321.70	45451987.31	49239652.92
Tashish, saqlash va ishlab chiqarishda yo'qotilgan don qiymati	1391669.40	1530836.34	1670003.28	1809170.22
Bevosita va bilvosita xarajatlar	10068918.40	10400736.70	10732555.00	11064373.30
Yoqilg'i	61298.60	67428.46	73558.32	79688.18
Ehtiyot qismlar	337033.40	370736.74	404440.08	438143.42

Qurilish materiallari	48496.80	53346.48	58196.16	63045.84
Boshqa materiallar — jami	1592989.20	1752288.12	1911587.04	2070885.96
shundan:				
a) vitamin	686771.80	755448.98	824126.16	892803.34
b) ip	6050.00	6655.00	7260.00	7865.00
v) etiketka	26741.00	29415.10	32089.20	34763.30
g) qop	753660.60	829026.66	904392.72	979758.78
d) boshqalar	119765.80	131742.38	143718.96	155695.54
Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilarga to'lanadigan xarajatlar	1278365.00	1406201.50	1534038.00	1661874.50
shundan:				
a) elektroenergiya xarajatlari	954956.20	1050451.82	1145947.44	1241443.06
b) suv xarajatlari	12342.00	13576.20	14810.40	16044.60
v) gaz xarajatlari	0.00	0.00	0.00	0.00
g) boshqalar	311066.80	342173.48	373280.16	404386.84
Mehnat haqi	4549406.40	4549406.40	4549406.40	4549406.40
Yagona ijtimoiy to'lov	545928.00	545928.00	545928.00	545928.00
Asosiy vositalar amortizatsiyasi	1655401.00	1655401.00	1655401.00	1655401.00
Boshqa xarajatlar	0.00	0.00	0.00	0.00
Ishlab chiqarish tannarxi — jami	49337243.90	53595894.74	57854545.59	62113196.44
Davr xarajatlari — jami	2315501.10	2315501.10	2315501.10	2315501.10
shundan:				
a) ma'muriy-boshqaruv xarajatlar	330281.60	330281.60	330281.60	330281.60
b) sotish xarajatlari	605338.80	605338.80	605338.80	605338.80
v) boshqa operatsion xarajatlar	1379880.70	1379880.70	1379880.70	1379880.70
shundan:				
yer solig'i	274355.40	274355.40	274355.40	274355.40
suv solig'i	2758.80	2758.80	2758.80	2758.80
mulk solig'i	200884.20	200884.20	200884.20	200884.20
boshqa xarajatlar	901882.30	901882.30	901882.30	901882.30
Moliyaviy faoliyat xarajatlari	122548.80	122548.80	122548.80	122548.80
shundan:				
kredit foizi	122548.80	122548.80	122548.80	122548.80
Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari — hammasi	51775293.80	56033944.64	60292595.49	64551246.34
Umumxo'jalik faoliyatining foydasi	517760.20	1488414.76	2459069.31	3429723.86
Daromad solig'i to'langunga qadar foyda	77664.01	223262.21	368860.40	514458.58
Mahsulotning ulgurji sotish qiymati	52293054.00	57522359.40	62751664.80	67980970.20
Qo'shilgan qiymat solig'i	13808731.77	15189604.95	16570478.12	17951351.30
Un mahsulotining ulgurji qiymati (qo'shilgan qiymat solig'i bilan)	66101758.77	72711964.35	79332142.92	85932321.50
Sof foyda	440096.17	1265152.54	2090208.91	2915265.28
Tannarxga nisbatan rentabellik	0.89	2.36	3.61	4.69
Xarajatlarga nisbatan rentabellik	0.85	2.26	3.47	4.52

*«Do'stlik don mahsulotlari» AJ ning moliyaviy va statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

1 – jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra, ssenariylar bo'yicha un mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi haqiqatdagi don miqdoriga nisbatan 26620 tn, 29040 tn va 31460 tn ga, ularga sarflanadigan don miqdori hajmi ham mos ravishda 35507,65 tn, 38735, 61 tn va 41963,58 tn ga ko'paygan. Mahsulot ishlab chiqarish tannarxi 53595894.74 ming so'mni, 57854545.59

ming so'mni, 62113196.44 ming so'mni; Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari ham mos ravishda 56033944.64 ming so'mni, 60292595.49 ming so'mni, 64551246.34 ming so'mni tashkil etgan. Natijada sof foyda olish 1265152.54 ming so'm, 2090208.91 ming so'm va 2915265.28 ming so'm taklif etiladi. Tannarxga nisbatan rentabellik darajasi 2,36%, 3,61%, 4,69%; umumiy ishlab chiqarish xarajatlariga nisbatan rentabellik darajasi 2,26%, 3,47%, 4,52% ni tashkil etadi.

2 – jadval. “Do'stlik don mahsulotlar” AJ da omixta yem mahsulotlarining ssenariy bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlari taqsimoti**

(ming so'mda)

Ko'rsatkichlar	Haqiqatda	Ssenariy		
		1	2	3
Omixta yem mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi, tn	17000.00	18700.00	20400.00	22100.00
Xom-ashyo miqdori — jami, tn	17170.00	18887.00	20604.00	22321.00
a) kepak, tn	9254.63	10180.09	11105.56	12031.02
b) tariq, tn	206.04	226.64	247.25	267.85
v) makka doni, tn	978.69	1076.56	1174.43	1272.30
g) un, tn	497.93	547.72	597.52	647.31
d) ohak uni, tn	343.30	377.74	412.08	446.42
ye) bug'doy chiqindisi (70 – 85%), tn	240.38	264.42	288.46	312.49
yo) bug'doy chiqindisi (50 – 70%), tn	4807.60	5288.36	5769.12	6249.88
j) arpa, tn	841.33	925.46	1009.60	1093.73
Xom-ashyoning bahosi:	x	x	x	x
a) kepak	925.45	925.45	925.45	925.45
b) tariq	2200.00	2200.00	2200.00	2200.00
v) makka doni	3043.48	3043.48	3043.48	3043.48
g) un	1130.00	1130.00	1130.00	1130.00
d) ohak uni	390.00	390.00	390.00	390.00
ye) bug'doy chiqindisi (70 – 85%)	876.16	876.16	876.16	876.16
yo) bug'doy chiqindisi (50 – 70%)	626.16	626.16	626.16	626.16
j) arpa	2825.00	2825.00	2825.00	2825.00
Xom-ashyoning qiymati — jami	18290869.89	20119956.88	21949043.87	23778130.86
a) kepak	8564678.82	9421146.71	10277614.59	11134082.47
b) tariq	453288.00	498616.80	543945.60	589274.40
v) makka doni	2978621.48	3276483.63	3574345.78	3872207.93

g) un	562660.90	618926.99	675193.08	731459.17
d) ohak uni	133926.00	147318.60	160711.20	174103.80
ye) bug'doy chiqindisi (70 – 85%)	210610.62	231671.68	252732.74	273793.81
yo) bug'doy chiqindisi (50 – 85%)	3010326.82	3311359.50	3612392.18	3913424.86
j) arpa	2376757.25	2614432.98	2852108.70	3089784.43
Mexanik yo'qotishlar – 1%	0.00	0.00	0.00	0.00
Xom – ashyoning umumiy qiymati	18290869.89	20119956.88	21949043.87	23778130.86
Yordamchi materiallar	0.00	0.00	0.00	0.00
Elektroenergiya	113832.00	125215.20	136598.40	147981.60
Transport xarajatlari — jami	84446.82	92891.51	101336.19	109780.87
shundan:				
a) temir yo'l xarajatlari	0.00	0.00	0.00	0.00
b) avtomobil xarajatlari	57056.30	62761.93	68467.56	74173.19
v) ichki tashish xarajatlari	27390.52	30129.58	32868.63	35607.68
Ehtiyot qismlar	115607.70	127161.87	138722.04	150282.21
Mehnat haqi	1294482.00	1294482.00	1294482.00	1294482.00
Yagona ijtimoiy to'lov	155337.84	155337.84	155337.84	155337.84
Asbob-uskunani saqlash	240593.00	240593.00	240593.00	240593.00
Asosiy vositalar amortizatsiyasi	334678.30	334678.30	334678.30	334678.30
Boshqa xarajatlar	271248.35	271248.35	271248.35	271248.35
Ishlab chiqarish tannarxi — jami	20901089.91	22761564.95	24622039.99	26482515.03
Davr xarajatlari — jami	1768604.70	1768604.70	1768604.70	1768604.70
shundan:				
a) ma'muriy- boshqaruv xarajatlar	267642.50	267642.50	267642.50	267642.50
b) sotish xarajatlari	66955.90	66955.90	66955.90	66955.90
v) boshqa operatsion xarajatlar	1434006.30	1434006.30	1434006.30	1434006.30
shundan:				

yer solig'i	54950.00	54950.00	54950.00	54950.00
suv solig'i	0.00	0.00	0.00	0.00
mulk solig'i	69564.00	69564.00	69564.00	69564.00
boshqa xarajatlari	1309492.30	1309492.30	1309492.30	1309492.30
Moliyaviy faoliyat xarajatlari	60818.80	60818.80	60818.80	60818.80
Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari — hammasi	22730513.14	24590988.45	26451463.49	28330184.17
Umumxo'jalik faoliyatining foydasi	1071951.59	1591723.05	2111494.51	2613020.33
Daromad solig'i to'langunga qadar foyda	160792.74	238758.46	316724.18	391953.05
Mahsulotning ulgurji sotish qiymati	23802465.00	26182711.50	28562958.00	30943204.50
Qo'shilgan qiymat solig'i	3570369.75	3927406.73	4284443.70	4641480.68
Mahsulotining ulgurji qiymati (qo'shilgan qiymat solig'i bilan birga)	27372834.75	30110118.23	32847401.70	35584685.18
Sof foyda	911158.85	1352964.59	1794770.33	2221067.28
Tannarxga nisbatan rentabellik	4.36	5.94	7.29	8.39
Xarajatlarga nisbatan rentabellik	0.04	0.06	0.07	0.08

**«Do'stlik don mahsulotlari» AJ ning moliyaviy va statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2 – jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra, ssenariylar bo'yicha omixta yem mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi haqiqatga nisbatan 187000 tn, 20400 tn va 22100 tn ga, ularga sarflanadigan xom ashyo miqdori hajmi ham mos ravishda 18887 tn, 20604 tn va 22321 tn ga ko'paygan. Mahsulot ishlab chiqarish tannarxi 22761564.95 ming so'mni, 24622039.99 ming so'mni, 26482515.03 ming so'mni; Umumiy ishlab chiqarish xarajatlari ham mos ravishda 24590988.45 ming so'mni, 26451463.49 ming so'mni, 28330184.17 ming so'mni tashkil etgan. Natijada sof foyda olish 1352964.59 ming so'm, 1794770.33 ming so'm va 2221067.28 ming so'm taklif etiladi. Tannarxga nisbatan rentabellik darajasi 5,94%, 7,29%, 8,39%; umumiy ishlab chiqarish xarajatlariga nisbatan rentabellik darajasi 0,06%, 0,07%, 0,08% ni tashkil etadi.

3 – jadvalda sun'iy intellekt texnologiyalari va ilmiy asoslangan maqbul qarorlar qabul qilish asosida «Do'stlik don mahsulotlari» AJ ning un va omixta yem mahsulotlari kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni

boshqarishning moliyaviy strategiyasi bo'yicha 2030 yilgacha mo'ljallangan o'rta va uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari keltirilgan.

3 – jadval. «Do'stlikdon mahsulotlari» AJ ning un va omixta yem mahsulotlari kompleks ishlab chiqarish xarajatlari taqsimlanishi bo'yicha retrospektiv va prognoz ko'rsatkichlari***

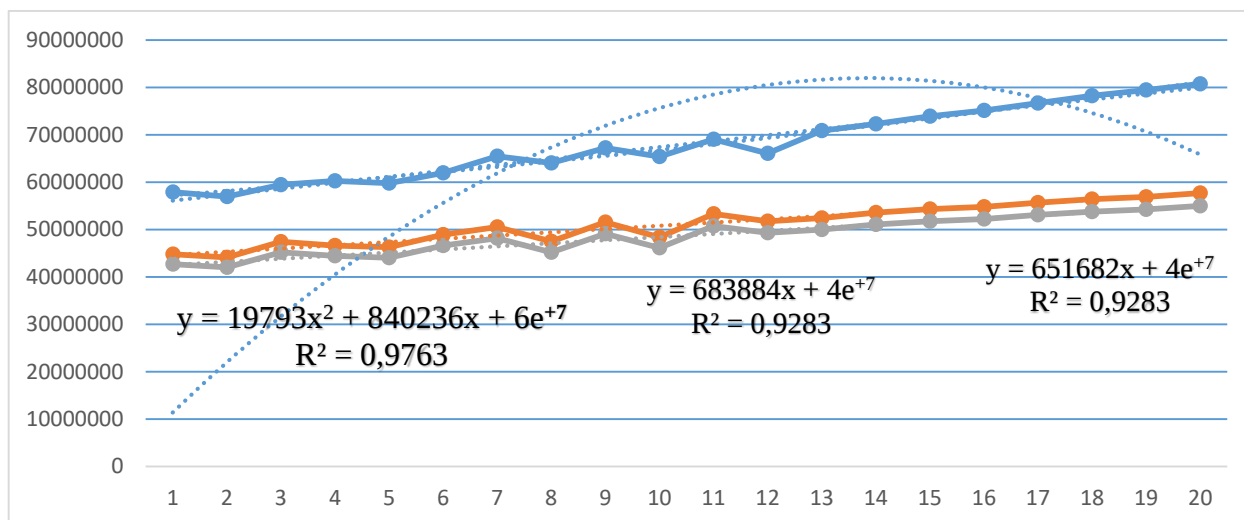
Yil	Un mahsuloti, ming so'm				Omixta yem mahsuloti, ming so'm			
	Un mahsuloti hajmi	Ishlab chiqarish tannarxi	Umumiy xarajatlar	Sof foyda	Omixta yem mahsuloti hajmi	Ishlab chiqarish tannarxi	Umumiy xarajatlar	Sof foyda
2011	57909487	42723138	44834389	364019	18291291	16061750	17467537	700191
2012	56997084	42050006	44127993	358283	18003099	15808685	17192323	689159
2013	59495393	45183169	47415988	373988	18792215	16501615	17945901	719366
2014	60304560	44452444	46649153	379094	19047798	16726045	18189974	729150
2015	59824732	44080072	46258379	376058	18896240	16592960	18045241	723349
2016	61956058	46622713	48926670	389455	19569440	17184104	18688124	749119
2017	65451199	48184926	50566083	411426	20673416	18153515	19742382	791379
2018	64072091	45238846	47474416	402757	20237811	17771006	19326394	774704
2019	67243643	49138897	51567196	422693	21239577	18650666	20283046	813052
2020	65394783	46133647	48413436	411071	20655596	18137867	19725364	790697
2021	69085175	50775069	53284223	434269	20154762	17698081	19247086	771525
2022	70012188	49337244	51775294	440096	23802465	20901090	22730513	911159
2023	70921646	49978086	52447855	445813	24170342	21068800	22912824	918489
2024	72335430	51065465	53588955	454700	24170314	20521536	22317661	925241
2025	73922326	51779166	54337922	464675	24351702	21067151	22911030	932184
2026	75172372	52207362	54787276	472533	24900304	21532222	23416807	951575
2027	76704585	53080441	55703497	482164	25615827	22094087	24027848	978685
2028	78253222	53774717	56432079	491899	26364837	22677177	24661973	1007054
2029	79463716	54236622	56916807	499508	27025721	23177485	25206070	1032041
2030	80783934	55019059	57737906	507807	27745853	23722775	25799086	1059285

***«Do'stlik don mahsulotlari» AJ ning moliyaviy va statistik ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2 – jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra, 2024-2030-yilgacha un mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun sarflanadigan umumiy xarajatlar 53588955 ming so'mdan 57737906 ming so'mgacha, ishlab chiqarish tannarxi 51065465 ming so'mdan 55019059 ming so'mgacha, sof foyda esa 454700 ming so'mdan 507807 ming so'mgacha miqdorga ko'payishi mumkin. Omixta yem mahsulotini ishlab chiqarish uchun sarflanadigan umumiy xarajatlar 22317661 ming so'mdan 25799086 ming so'mgacha, ishlab chiqarish tannarxi 20521536 ming so'mdan 23722775 ming so'mgacha, sof foyda esa 925241 ming so'mdan 1059285 ming so'mgacha miqdorga ko'payishi mumkin.

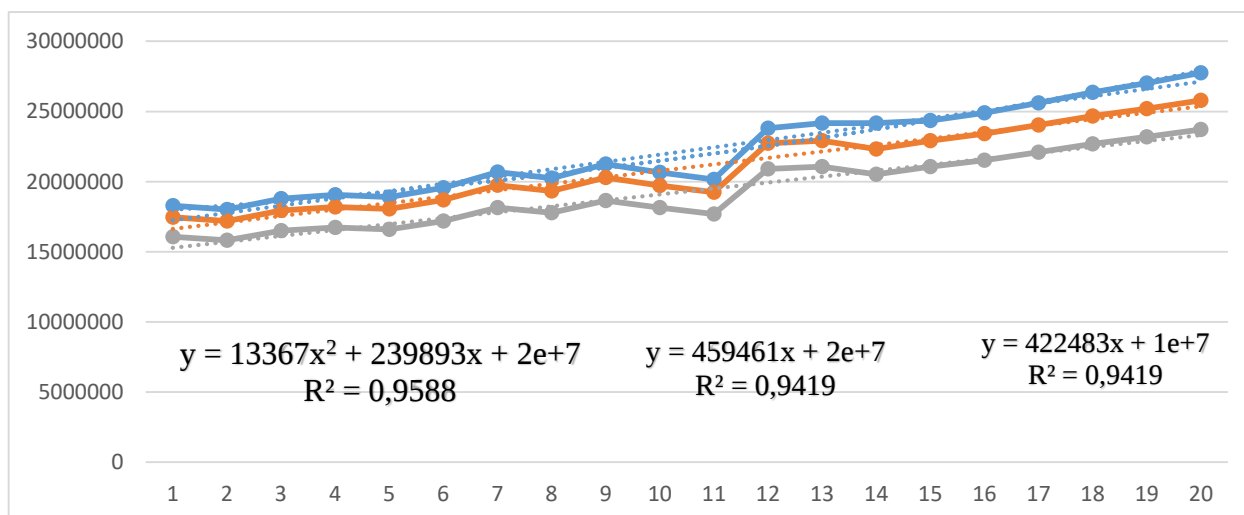
2-rasmda 2024-yildan 2030-yilgacha davr uchun un mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha prognoz ma'lumotlari asosida grafik tuzilgan. Grafikda un mahsulotini ishlab chiqarish funksiyasining ko'rinishi $y = 19793x^2 + 84023x + 6e^7$, funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9763$ ga; ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha funksiya $y = 683884x + 4e^7$ ko'rinishi va funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9283$ ga; umumiy ishlab

chiqarish xarajatlari bo'yicha funksiya $y = 651682x + 4e^7$ ko'rinishi va funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9283$ ga teng.

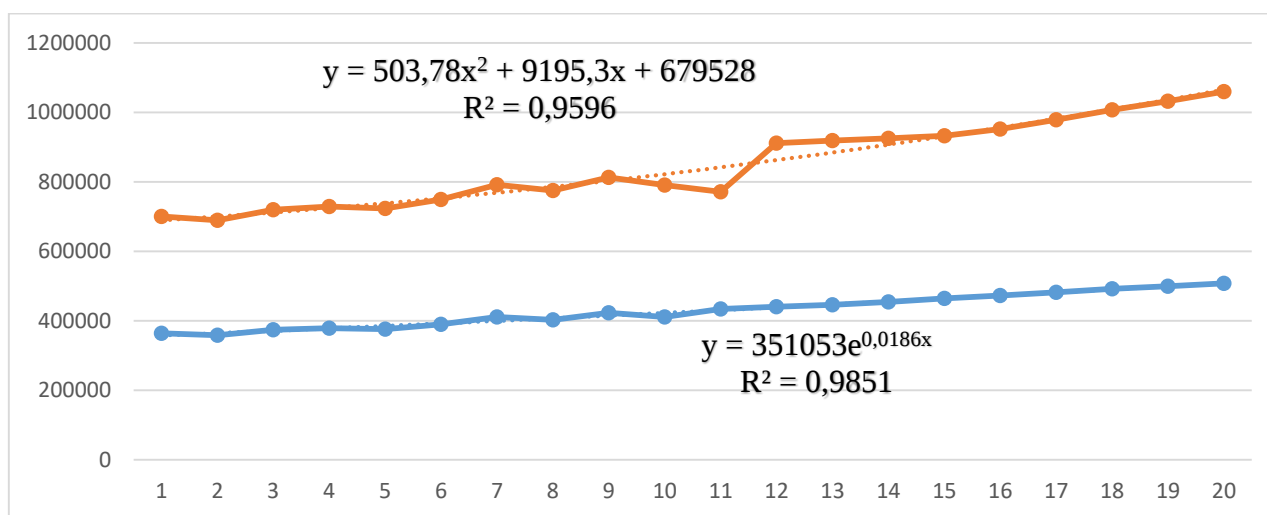
2 – rasm. Un mahsulotlari ko'rsatkichlarining prognozi

3-rasmda 2024-yildan 2030-yilgacha davr uchun omixta yem un mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha prognoz ma'lumotlari asosida grafik tuzilgan. Grafikda un mahsulotini ishlab chiqarish funksiyasining ko'rinishi $y = 13367x^2 + 239893x + 2e^7$, funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9588$ ga; mahsulot ishlab chiqarish tannarxi bo'yicha funksiya $y = 459461x + 2e^7$ ko'rinishi va funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9419$ ga; umumiy ishlab chiqarish xarajatlari bo'yicha funksiya $y = 422483x + 1e^7$ ko'rinishi va funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9419$ ga teng.

3 – rasm. Omixta yem mahsulotlari ko'rsatkichlarining prognozi

4-rasmda 2024-yildan 2030-yilgacha davr uchun un va omixta yem mahsulotlari bo'yicha sof foydaning prognoz ma'lumotlari asosida grafik tuzilgan. Grafikda un mahsulotlari bo'yicha sof foyda funksiyasining ko'rinishi $y = 503,78x^2 + 9195,3x + 679528$, funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9596$; omixta yem mahsulotlari bo'yicha sof foyda funksiyasi $y = 351053e^{0,0186x}$ ko'rinishi va funksiya bilan omillar o'rtasidagi bog'liqlik $R^2 = 0,9851$ ga teng.

4 – rasm. Un va omixta yem mahsulotlaridan olingan sof foyda ko'rsatkichlarining prognozi

Demak, «Do'stlik don mahsulotlari» aksiyadorlik jamiyatida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni kamaytirish uchun ishlab chiqarishning ichki zaxiralarni izlab topish, ichki salohiyatdan oqilona foydalanish, sifatli un va omixta yem mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish, umumiy xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlari mavjud ekan.

Xulosa. Tadqiqot orqali donni qayta ishlash korxonalarida alohida mahsulotlar bo'yicha kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarining algoritmlari ishlab chiqildi, don mahsulotlarining alohida turi bo'yicha ssenariylar asosida kompleks ishlab chiqarish xarajatlarining samaradorligi baholandi, sun'iy intellekt texnologiyalari va ilmiy asoslangan maqbul qarorlar qabul qilish asosida «Do'stlik don mahsulotlari» AJ ning un va omixta yem mahsulotlari kompleks ishlab chiqarish xarajatlarini taqsimlash va qo'shimcha mahsulot ishlab chiqarishni boshqarishning moliyaviy strategiyasi bo'yicha 2030-yilgacha mo'ljallangan o'rta va uzoq muddatli prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqildi. Natijada korxonada un mahsuloti ishlab chiqarish hajmining 22,47 foizli bandga, omixta yem mahsuloti ishlab chiqarish hajmining 32,14 foizli bandga ko'payganligi un va omixta yem mahsulotlarining ko'payish tendensiyasiga sarflangan umumiy xarajatlar ijobiy ta'sir ko'rsatar ekan va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda ijobiy tendensiyani yuzaga keltiradi. Korxonada un va omixta yem mahsulotlarini ishlab chiqarish tendensiyasiga umumiy xarajatlar omilining 16,98 foizga ko'payishi mahsulotlar hajmining ko'payishiga, ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga olib keladi.

Korxonada un mahsuloti ishlab chiqarish hajmining 22,47 foizli bandga, omixta yem mahsuloti ishlab chiqarish hajmining 32,14 foizli bandga ko'payishi un mahsulotidan olingan sof foydaning 22,46 foizga, omixta yem mahsulotidan olingan sof foydaning 31,18 foizga oshishiga olib kelar ekan. Bu holat korxonada mahsulot ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirishda ijobiy tendensiyalarni yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Abdullayev A. @Abdullayev J. (2024). Improvement of scientific methodological approaches of complex production accounting in grain processing factories // The Seybold report. ISSN 1533 – 9211. p. 415 – 428. DOI: 10.5281/zenodo.13986497

2. Abdullayev A. (2025). Management and Cost Accounting. Southwestern Cengage Learning: Printed in China by RR Donnelley. 866 p. DOI: [10.4236/ojbm.2025.131025](https://doi.org/10.4236/ojbm.2025.131025)
3. Colin Drury (2017). Management and Cost Accounting. South-Western Cengage Learning: Printed in China by RR Donnelley. 866 p. http://116.206.63.139:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1303/cl18_Drury_MgtCostAcc10e-wm.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Бондин И.А. Механизм управления издержками производства в сельскохозяйственных организациях //Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Саранск: Издательство Мордовского университета, 2011. – с. 45.
5. Изыкова А.В. Издержки производства молока: основные факторы и резервы снижения //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва: Центр оперативной полиграфии ФГОУ ВПО РГАУ - МСХА им. К.А. Тимирязева, 2006. – с. 24.
6. Кочетов В.Л. Разработка инструментов управления издержками производства на предприятиях мукомольной промышленности //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Таганрог: Издательский центр Ростовского государственного педагогического университета, 2004. – с. 24.
7. Макарова Е.Н. Учетно-аналитическое обеспечение управления издержками производства перерабатывающих предприятий потребительской кооперации //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. - Саратов: Издательский центр Саратовского государственного социально-экономического университета, 2005. - с. 20.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 3 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).